

Viorica LIFARI

Metode de cercetare a conceptelor din perspectiva lingvisticii cognitive

V. L. – doctor în filologie, conferențiar universitar la Departamentul Lingvistică Germanică și Comunicare Interculturală, Facultatea Limbi și Literaturi Străine, USM. Domenii de cercetare: gramatica funcțională, tipologia limbilor germanice, istoria limbii engleze, comunicare interculturală, lingvistica cognitivă. Autoare a 70 de publicații, printre care o monografie – *Câmpul funcțional semantic al categoriei diatezei în limba engleză* (2008), *A Study in Germanic Languages* (2008), *A Methodological Guide in the History of the English Language* (2015) etc.

În ultimul timp cercetările lingvistice se axează pe individul vorbitor sau pe cel care utilizează limba ca instrument de exprimare a gândurilor și a stărilor sale psihologice, iar centrul percepției se concentrează pe legătura dintre individ și limbă, ideea antropocentrică profilându-se ca cea de bază. Încă mulți ani în urmă, renumitul lingvist polonez Baudouin de Courtenay a accentuat că limba există în „minți individuale”, numai în psihicul indivizilor care fac parte din această comunitate lingvistică [apud: 1, p. 247].

Antropocentrismul a orientat lingvistica spre individ și cultură, astfel limba (sau mijloacele acesteia) utilizată(e) de un reprezentant al unei anumite culturi exprimă viziunea acestuia despre lume: existența lumii se egalează cu cea a limbii [2, p. 512].

Noile direcții în cercetarea limbii necesită și metodologii noi de studiere a acesteia. Atenția lingviștilor este concentrată asupra legăturii limbii cu cultura și cu mentalitatea națională, a limbii și a conștiinței naționale, a specificului național. O. M. Smirnova accentuează acest fapt și declară că limba, cultura și etnia sunt interdependente și formează centrul personalității: „Eu-l fizic, cel spiritual și cel social” [1, p. 247].

Un pas în direcția paradigmei antropocentrice a cunoașterii lingvistice este studiul conceptului ca fenomen format mintal ce comportă caracteristici lingvo-culturale. Conceptul ca un fenomen social este studiat în multiple domenii ale științei, iar metodele de cercetare variază de la un domeniu la altul, uneori intercalându-se în cele adiacente. În lingvistica cognitivă apar metode interdisciplinare din psihologie și sociologie, fapt care trezește nemulțumirea printre lingviștii funcționaliști.

Conform opiniei lui V. N. Nemcenko, metoda de cercetare este un mijloc de cunoaștere științifică, o anumită abordare față de materialul studiat, o complexitate a modalităților de cercetare a căror aplicare ne permite să studiem fenomenul cercetat [3, p. 278-281].

Paradigma antropocentrică de studiere a limbii a generat multiple cercetări interdisciplinare ale conceptelor în plan contrastiv, astfel metodele de cercetare aplicate la elaborarea studiilor sunt atât funcționale, cât și cognitive, dacă ne referim la principalele direcții în lingvistică [4]. Mai mult decât atât, cercetările limbii în strânsă legătură cu cultura acesteia au favorizat apariția unor studii lingvistice care includ metode din culturologie și psihologie, din antropologie și sociologie, ce pot fi aplicate, după părerea noastră, ca elemente secundare într-o cercetare lingvistică a unui concept.

Studiile lingvistice elaborate reprezintă, de regulă, ideile unei anumite școli. Mai multe lucrări referitoare la acest subiect au scos în evidență metodologia de cercetare aplicată de școala lingvistică respectivă. O. M. Smirnova în lucrarea sa *К вопросу о методологии описания концептов* [1, p. 248] susține că o metodă de analiză a unui concept este cea din domeniul lingvo-culturologiei, numindu-se metoda analizei conceptuale, și presupune toate acțiunile cercetătorului pe care acesta le întreprinde pentru a studia conceptul cu ajutorul materialul lingvistic.

O varietate a analizei conceptuale este cea a structurii semantice și a pragmaticii cuvântului cercetat ca fenomen cultural însoțit de o dezvoltare istorică specifică. Diferența dintre analiza structurii semantice a cuvântului și analiza conceptuală a acestuia diferă prin faptul că semantica lexicală pornește de la unitatea lexicală spre conținutul semantic, iar analiza conceptuală are o direcție inversă: de la unitatea de sens

spre mijloacele de exprimare. Însă, după părerea cercetătoarei O. M. Smirnova, analiza conceptuală nu are succes printre savanți, deoarece aceasta nu include o metodologie clară și bine structurată [1, p. 249].

Savanta consideră că lingvistica cognitivă reprezintă o direcție nouă în studiul relației limbii cu gândirea, fiind o metodă productivă de cercetare a sferei conceptuale naționale în cadrul cercetărilor umanistice. O. M. Smirnova include în abordarea lingvo-cognitivă a limbii studierea semnificației tuturor cuvintelor și a expresiilor care se asociază cu un anumit concept în idiomul național și include sistematizarea acestora. Astfel, cercetătoarea se axează pe analiza semică a cuvintelor și pe combinatorica acestora, pe studierea dezvoltării sensului cuvântului, pe construirea câmpului lexico-frazeologic al cuvântului-cheie, pe construirea și studierea câmpului derivațional etc. [1, p. 250], ceea ce e legat de analiza componentială a cuvântului și semantica acestuia, dar nu de lingvistica cognitivă, care utilizează scheme imagistice sau scenarii cognitive prototipice ca metodă de determinare a conceptului.

Cercetătorul N. A. Krasavskiy [5, p. 4-7] determină grupuri semantice în cadrul câmpului cognitiv al conceptului de *bucurie* în limba rusă, însă nu este clar ce are în vedere acesta prin termenul *câmpul cognitiv* al conceptului. Totodată, savantul face analiza 1) utilizării metaforeice a lexemului „радость” și conceptul acestuia în îmbinări cu 2) lexeme cu sens antonimic precum „горе”, bunăoară: 1) *Золотая радость*, 2) *Меж радостью и горем полусвет*. Conceptul de *bucurie* din rusă e supus unei interpretări sociale și a celei despre valența lexicală a cuvântului, astfel îmbinând metode de cercetare din mai multe domenii, axându-se în special pe cele din lexicologie.

În lucrarea autoarei N. A. Presneakova [6, p. 62-64], cercetătoare din școala lingvistică rusă, atestăm examinarea metaforelor somatice – mijloace de exprimare a conceptelor emotive. Cercetătoarea prezintă câteva metode din lingvistica cognitivă: determină conceptul denumit de expresiile somatice din limbile engleză și rusă care includ lexemele *inimă* și *cap* după definițiile acestora și după alte teorii despre localizarea emoțiilor în anumite părți ale corpului omenesc, compară modul de localizare a emoțiilor și asocierea lor cu anumite concepte emotive în cultura și mentalitatea rusă și engleză și propune o analiză statistică a expresiilor frazeologice somatice care redau concepte emotive.

În studiul prezentat, cercetătoarea aplică metoda localizării emoțiilor și a asocierii lor cu anumite părți ale corpului propusă de savanta A. Wierzbicka [7, p. 54-56] și, tangențial, se referă la clasificarea metaforei conceptuale introdusă de psiholingvistul american G. Lakoff [8, p. 195-208]. Lipsa analizei semice a expresiilor lingvistice propuse spre cercetare indică un grad de neclaritate și, pe alocuri, interpretări eronate ale specificului cultural de percepere a conceptului de *dragoste* în engleză redat prin expresia *to be head over ears in love* în comparație cu cea rusească *быть по уши в любви*. N. A. Presneakova susține că expresia din engleză ilustrează echivalența dintre *cap* și *inimă*, organe în care se localizează conceptul de dragoste (*capul* inițial asociindu-se cu raționalul) [6, p. 63].

După părerea noastră, *capul* este organul suprem din corpul omenesc, iar sentimentul de *dragoste* sau, mai bine zis, *starea de îndrăgostit* este incontrollabilă de cel care o poartă, ea se localizează în *inimă* și expresia *to be head over ears in love* din engleză doar indică superioritatea simțului asupra rațiunii și nicidecum faptul că *capul* e organul de localizare a conceptului de *dragoste* în engleză, iar corpul servește în calitate de Container, sentimentul de dragoste revărsându-se din inimă prin tot corpul și ajungând și la cap, unde e localizată rațiunea. În rusă ne amintim expresia *потерять голову* (от любви).

Școlile lingvistice americană și cea australiană, reprezentate de savanții G. Lakoff, M. Johnson și A. Wierzbicka, cu orientare în lingvistica cognitivă, susțin că specificul conceptului este de natură culturală, iar termenii care denumesc, bunăoară, emoțiile depind nemijlocit de cultura în care s-au format și nu pot fi universali [7, p. 23-69]. Aceștia demonstrează legătura dintre concepte prin teoria schemei imagistice (Image Schema Theory) propusă de M. Johnson [apud: 9, p. 10], care susține că o modalitate de manifestare a experienței memoriei biologice la nivel cognitiv ar fi forma schemei imagistice. Ea include concepte rudimentare, precum Contactul, Containerul și Echilibrul. Aceste elemente sunt semnificative, deoarece ele sunt legate de experiența pre-conceptuală a individului. Savanții G. Lakoff și M. Johnson [apud: 9, p. 10] pun la îndoială ideea despre conceptele rudimentare din memoria biologică care oferă blocuri constructive conceptuale pentru concepte mai complexe. În opinia lor, motivul că vorbim despre aflarea

în stare de dragoste și necaz pornește de la structurarea conceptului abstract de *dragoste* și înțelegerea lui prin prisma Containerului conceptului fundamental. Astfel, conceptele schematic-imaginare servesc pentru a structura concepte și idei mai complexe, de exemplu: 1) *James is in love*. 2) *Susan is in trouble*.

Cercetările cognitive de tipologizare a emoțiilor, în baza cunoștințelor despre ele și în baza asemănării lor, au arătat că împărțirea emoțiilor în categorii orientate spre cunoștințe este mai reușită, deoarece principiul de asemănare și diferențiere a emoțiilor este neclar și multe dintre ele trec una în alta sau chiar într-o stare opusă, reflectată, de exemplu, în expresia din limba rusă: *от любви до ненависти один шаг* [10, p. 54].

Diversele studii lingvistice despre emoții acreditează ideea că acestea se formează prin cultură, însă teoriile despre universalitățile lingvistice și cele conceptuale demonstrează altceva. Teoria universalităților conceptuale, ca metodă de studiere a semnificației cuvintelor în diferite limbi, a fost introdusă în circuitul științific de G. W. Leibniz [11, p. 326]. Fiind un adept convins al unității psihice a oamenilor, G. W. Leibniz recomanda studierea comparativă a limbilor lumii, pentru a descoperi esența internă a individului și, în special, baza universală a cunoașterii. La fel ca E. Sapir și B. L. Whorf, criticați pentru scoaterea în evidență a diferențelor esențiale dintre limbi și sistemele conceptuale asociate lor, G. W. Leibniz a fost criticat pentru accentuarea trăsăturilor comune ale acestora.

A. Wierzbicka observă că niciun grup de savanți nu este gata să accepte ideea că limbile și modul de gândire reflectat în ele manifestă atât diferențe, cât și asemănări esențiale; iar studiul diversității poate duce la descoperirea caracteristicilor universale și invers [7, p. 22-23], fapt susținut de D. Matsumoto [12] și la care ne raliem în această lucrare.

Astfel, A. Wierzbicka folosește metodologia metalimbajului semantic natural pentru a descrie termenii ce denumesc concepte, care poare fi aplicat atât la nivel național, cât și intercultural. Un exemplu de analiză îl găsim în lucrarea savantului C. Goddard: *Cum se deosebește conceptul de **unhappiness** de cel de **sadness**?* De la bun început, acesta presupune că individul care simte *unhappiness* (nefericire) se gândește la ceva. În al doilea rând, din punct de vedere logic, enunțul „Sunt nefericiți și nu știu de ce” este incorect. *Unhappiness* presupune un sentiment mai

profund și o evaluare negativă mai intensă, care nu se îmbină cu calificative precum *little* sau *slightly*, de exemplu: *She felt a little (slightly) sad*. **She felt a little (slightly) unhappy* (*Ea s-a simțit un pic tristă*. **Ea era un pic fericită* [traducere – V. L.]) [13, p. 27].

În al treilea rând, *unhappy* are un caracter mai personal decât *sad*: un oarecare individ poate fi întristat de lucruri rele, care li se întâmplă altor oameni, dar, dacă cineva e *nefericit*, el / ea simte această stare din cauza lucrurilor rele care i s-au întâmplat personal.

În al patrulea rând, *unhappy*, în comparație cu *sad*, nu sugerează o stare desemnată a individului. Când este copleșit de sentimentul de *tristețe*, acesta își spune: „Nu pot schimba nimic”, pe când simțindu-se *nefericit*, își reproșează nechibzuința „Mi-am dorit ca așa ceva să nu mi se întâmple”.

În cele din urmă, concluzionăm că elementul verbal *unhappy* semnifică o stare intensă în timp, iar *sadness* presupune o emoție de moment, scenariul cognitiv prototipic pentru conceptul *unhappy* fiind reprezentat în felul următor:

Unhappy (X era nefericit)

- (a) X a simțit ceva, pentru că s-a gândit la ceva.
- (b) Uneori individul se gândește la ceva.
- (c) Niște lucruri rele mi se întâmplă.
- (d) Nu am dorit să se întâmple așa ceva.
- (e) Nu pot să nu mă gândesc la aceasta.
- (f) Când X se gândește, el / ea simte ceva rău pe parcursul unei durate de timp.
- (g) X a simțit ceva de acest gen, deoarece X s-a gândit la așa ceva.

După cum vedem, pe lângă metoda scenariului cognitiv prototipic și cea a analizei componențiale, savanții au pus în aplicare și metoda valenței lexicale a adjectivelor care denumesc concepte emotive, abordări funcționale alături de cea cognitivă.

Profesorul V. Shakhovsky, cercetător care aderă concomitent la teoria socioconstructivistă și la cea cognitivă, nu este de acord cu afirmațiile că toate emoțiile sunt modelate de cultură. Savantul rus declară că emoțiile fundamentale (numărul cărora variază de la o școală la alta)

sunt universale și recunoscute în toate culturile, deoarece ele reprezintă o parte din dezvoltarea speciei umane. În continuare, V. Shakhovsky admite că emoțiile sunt construite de parametrii socioculturali, de aceea, pe lângă emoții universale, mai putem distinge emoții specifice unei anumite culturi, iar limba reflectă cultura dată [14, p. 17-18]. Pentru a argumenta cele spuse, vom recurge la câteva exemple din limbile engleză, română și rusă, aplicând metoda analizei metalimbajului semantic natural, preluată de la A. Wierzbicka, care explică diferențele dintre cuvântul polonez *teşsknota* (în rusă – *mocka*, în română – *dor*, în engleză – *fără echivalent* (adăugat de V.L.)) și *tesknic* (în rusă – *тосковать*, în română – *a(-ți) fi dor*, și în engleză – *to miss* (adăugat de V.L.)).

Dacă descompunem cuvintele în componente mai mici (primitive semantice, considerate universale pentru orice limbă), care au echivalente în engleză, observăm că X *teşskni* /'teskni/ față de Y = (a) X simte 'teşsknota' / tesk'nota / pentru Y. (b) X este departe de Y. X se gândește la Y. (c) X simte ceva frumos față de Y. (d) X vrea să fie împreună cu Y. (e) X știe că nu poate fi împreună cu Y. (f) X se simte prost din cauza acestă). În același timp, *to miss* din engleză nu implică nici [+Suferință], nici [+Distanță] în semnificația sa [15, p. 587]. Vom pune la îndoială această concluzie, deoarece dicționarul Collins Cobuild oferă următoarea explicație pentru cuvântul *to miss*: 1) cineva regretă că altcineva nu mai este cu el / ea, deoarece ei se plac sau se simt singuri unul fără altul (you regret that they are no longer with you because you like them very much or feel lonely without them). De exemplu: *The two boys miss their father a great deal*. Observăm „lipsa tatălui”, ceea ce implică sentimentul de *distanță* și „dorul băieților”, altfel spus, indică [+Suferință]. A doua semnificație a cuvântului *to miss* este *to notice that they are not present* (a observa lipsa cuiva) [16, p. 924], ceea ce înseamnă că A. Wierzbicka folosește doar cea de a doua semnificație în analiza sensului verbului *to miss*, excluzând astfel o parte importantă a semnificațiilor posibile ale verbului analizat. Un exemplu reușit pentru a arăta diferența dintre cele două sensuri ale verbului *to miss* este oferită de verbele din rusă *тосковать* și *скучать*. Primul este foarte aproape de lexemul polonez *tesknic* și implică faptul că X știe că nu poate fi cu Y, în timp ce al doilea sens este unul mai optimist și nu presupune imposibilitatea realizării acțiunii, fiind mai aproape ca sens de termenul englez *to miss*, concluzie făcută de A. Wierzbicka [15, p. 587].

A fi dor din română poate fi descompus în următoarele seme: 1) o dorință puternică de a vedea pe cineva din nou, nostalgie; 2) suferință în urma dragostei pentru cineva care este departe, termenul român implicând [+Distanță] și [+Suferință], la fel ca în lexemele din limbile poloneză și rusă. Termenul englez cuprinde doar [+Regretul] față de o situație imposibilă, sentimentul de *suferință* fiind opțional [17, p. 105-110].

În urma acestei sinteze am observat o claritate în metodologia de cercetare a conceptelor denumite de lexeme separate, cea de cercetare a frazeologismelor fiind încă neclară, însă anume aceste mijloace verbale reprezintă mentalitatea cultural-specifică a indivizilor dintr-o etnie și servesc în calitate de material pertinent pentru paradigma antropocentrică de studiere a conceptelor din categoria emotivității.

Din observațiile făcute am dedus că terminologia pentru denumirea metodelor de cercetare în plan cognitivist este neuniformă, astfel cauzând unele neînțelegeri pentru cercetători, ne referim aici la scheme imagistice, scenarii cognitiv prototipice și câmp cognitiv.

Considerăm că, alături de aplicarea scenariului cognitiv prototipic, un studiu al conceptului trebuie să includă și analiza semică a lexemului ce denumește conceptul, valența lui lexicală, analiza etimologică a lexemului și schimbarea de sens al acestuia prezentată în ordine cronologică.

În cazul expresiilor frazeologice somatice analiza etimologică este și mai pertinentă, deoarece aceste mijloace sunt specifice unei culturi și sunt legate de anumite situații sau scenarii din etnia de unde provin (numai dacă nu sunt împrumutate din alte idiomuri).

Astfel, ajungem la concluzia că studiul unui concept nu poate fi elaborat doar din perspectiva cognitivă a limbii, deoarece metodologia existentă este incapabilă de a oferi rezultate clare și convingătoare. Introducerea analizei semice, a celei etimologice și de identificare a valenței lexicale a cuvântului ce denumește un concept aduce claritate și corectitudine într-o cercetare de acest gen.

Rezumat

Modern linguists consider that the science about the language is concentrated onto two main perspectives: the functional linguistics and the cognitive linguistics. The two perspectives combine when we conduct a contrastive research of various languages. The linguists dealing in

functional linguistics define the language as a functional system of the means of their expression, the mechanism of which has a particular purposefulness in the field of cognition and its description while the adherents of cognitive linguistics look at the language as at an instrument of cognition (perception) oriented to code and transform the information. The purposefulness of cognitive linguistics is concerned with the correlation between the language and conscience, the conceptualization and the dissociation of the world by means of the language in the process of cognition. A contrastive study demonstrates multiple possibilities to express similar cognitive meanings and communicative functions. The common aspect of the languages manifested by variety is the axis of the contrastive studies and by using this method we combine approaches from the two perspectives of linguistics. In the given paper we are interested in the research conducted by the adherents of cognitive linguistics, the methods they use in conducting cross-cultural studies which imply contrastive analysis and the conclusions concerning the quality of the applied methodology this being a weaker side of the new domain of studies according to the point of view of many linguists that represent functional linguistics perspective.

Referințe bibliografice

1. Ольга Смирнова, *К вопросу о методологии описания концептов*. În: „Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского”, 2009, nr. 3, с. 247-253. [on-line] [citată 14 martie 2017]. Disponibil: cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-metodologii-opisaniya-kontseptov
2. Ханс-Георг Гадамер, *Истина и метод*, Изд-во Прогресс, Москва, 1988.
3. Василий Немченко, *Функционирование научного термина «метод» в современной лингвистической литературе*. În: „Вестник ННГУ”, nr. 6, 2007, с. 278-281.
4. Emilia Oglindă, *Aspecte ale analizei contrastive din perspectiva lingvisticii cognitive și funcționale*. [on-line] În: „Limba română”, nr. 9-12, anul XXIII, 2013. [citată 15 martie 2017]. Disponibil: <http://www.limbaromana.md/index.php?go=articole&n=2337>.
5. Николай Красавский, *Концепт «радость» в русской лингвокультуре*. [on-line] În: Известия ВГПУ, 2010, С. 4-7 [citată 17 ianuarie 2017]. Disponibil: <http://kontsept-radost-v-russkoy-ligvokulture-na-materiale-slovarnyh-statey-i-assotsiativnogo-slovary.pdf>.

6. Наталья Преснякова, *Вместилище чувств: соматические метафоры в русском и английском языках*. În: „Вестник Новгородского государственного университета”, nr. 52, 2009, с. 62-64.
7. Ana Wierzbicka, *Emotional universals*, [on-line] p.23-69. [citat: 14 august 2015]. Disponibil: elies.rediris.es/Language_Design/LD2/wierzbicka.pdf.
8. George Lakoff, Mark Jonson, *The Metaphorical Structure of the Human Conceptual System*. În: „Cognitive Science”, No. 4, 1980, p.195-208 (1980) [on-line], [citat 20 mai 2016]. Disponibil: <http://www.fflch.usp.br/df/opessoa/Lakoff-Johnson-Metaphorical-Structure.pdf>.
9. Vyv Evans, *The Cognitive Linguistics Enterprise: An Overview*, p.1-36, [on-line], [citat: 3 februarie 2015]. Disponibil: <http://www.vyvevans.net/Cloverview.pdf>.
10. Viorica Lifari, *Abordarea psiholingvistică și sociolingvistică a conceptului emoție*. În: „Studia Universitatis Moldaviae”, 2015, nr. 10 (90), Chișinău CEP USM, 51-59.
11. Wilhelm Gottfried Leibniz, *New Essays on Human Understanding*. Cambridge University Press, 1982, p. 326.
12. Дэвид Мацумото, *Психология и культура*. СПб.: Питер, 2003. 718 с. [on-line], [citat 20 aprilie 2015]. Disponibil: www.gumer.info/bibliotek_buks/Psihol/Mats/11.php.
13. Clifford Goddard, *Explicating Emotion sacross Languages and Cultures*. In: *The Verbal Communication of Emotions. Interdisciplinary Perspective*. London and New York: Published by Routledge, 2014, p. 19-54.
14. Виктор Шаховский, *Лингвистическая теория эмоций*, Изд-во Гнозис, Москва, 2008. 416 с.
15. Ana Wierzbicka, *Human Emotions: Universal or Culture-Specific?* În: „American Anthropologist” New Series, No.3, vol. 88, 1986, p. 584-594.
16. Collins Cobuild Dictionary. *The University of Birmingham*, Collins: London and Glassgow, 1990, p. 1703.
17. Viorica Lifari, *Emoție, simț sau sentiment*. În: „Intertext”, 2015, nr. 1-2 (33-34), anul 9, p. 105-110.